

E EN MAN VAN MARS

EN ZIJN TAALGEMEENSCHAP

HET ABN VAN P.C. PAARDEKOOPEER

“Wie luistert er naar een marsman, als het over spraakkunst gaat?” Die vraag stelde de Nederlandse taalkundige P.C. Paardekooper (1920-2013) in 1998 in een ingezonden brief aan *NRC Handelsblad*. Hij tekende er zich mee zoals hij zichzelf graag zag: de man van een andere planeet, die met een frisse blik keek naar het Nederlands én de man die gelijk had, ook als er niemand naar hem wilde luisteren.

Met zijn overlijden is de taalwetenschap een van haar kleurrijkste beoefenaren verloren. Terwijl het vak op Nederlandse en Vlaamse universiteiten steeds meer versplinterde in allerlei specialisaties, bleef Paardekooper zich met zo'n beetje alle aspecten van het Nederlands bezighouden. Terwijl veel van zijn collega's gaandeweg onder het mom van wetenschappelijke objectiviteit weigerden om een norm te stellen, was hij nooit bang voor de controverse. Paardekooper was net zo sterk geïnteresseerd in beschrijvingen van de manier waarop de constructie *zij zat uien en schildede* zich in Nederlandse dialecten had ontwikkeld als in een radicale hervorming van de spelling.

Wat verstond deze taalgeleerde nu eigenlijk precies onder “taal”? Hoe bracht hij de kracht op om een grote stapel boeken te schrijven, en die soms in eigen beheer uit te geven, waaronder de ondanks zijn naam gigantische *Beknopte ABN-syntaxis*? Wat maakte hem zo overtuigd van de juistheid van zijn taalvisie dat hij niet aarzelde met tal van vakgenoten en anderen heftig van mening te verschillen?

Centraal in Paardekoopers taalwereld stond in ieder geval het ABN. Die “cultuurtaal” moest de redding brengen aan Vlamingen in België en Frankrijk, aan Nederlanders en aan Afrikaanders. Die taal vormde ook zijn voornaamste onderwerp van onder-

MARC VAN OOSTENDORP

werd in 1967 geboren in Rotterdam. Studeerde taalkunde in Leiden en Tilburg. Promoveerde in 1995 aan de Universiteit van Tilburg. Is als senior-onderzoeker verbonden aan het Meertens Instituut in Amsterdam en als hoogleraar fonologische microvariatie aan de Universiteit Leiden. Publiceert in *Onze Taal* en tal van andere

bladen over taal en taalkunde, verzorgt de gratis e-mailnieuwsbrief *Taalpost*, heeft een wekelijkse rubriek over taal op Radio Noord-Holland en schrijft bijna dagelijks op *Neder-L*, het elektronische tijdschrift voor neerlandistiek.

Adres: www.vanoostendorp.nl.

zoek. Het opmerkelijke daarbij was dat Paardekooper er altijd vanuit leek te gaan dat zijn eigen taalgevoel hem daarbij een unieke toegang bood tot wat er nu wel of niet bij dat ABN hoorde. Collega's verweten hem dat ook wel: dat hij uitsluitend zijn eigen taalgebruik analyseerde en dit voor "algemeen" versleet.

ALGEMEEN BESCHAAFD PAARDEKOOPERS

Paardekoopers brief over het marsmannetje illustreert die paradox. Hij handelt over het begrip "toekomstige tijd". Volgens Paardekooper is dat een onzinnig begrip voor de beschrijving van het Nederlands, een overblijfsel van de tijd dat de grammatica's van de Europese talen "geknield naar latijns model" werden gevormd.

Het Latijn had wel echte werkwoordstijden, maar het begrip werkwoordstijd vond Paardekooper onzin voor onze taal: "We laten een taalkundige uit Mars komen en die zegt: 'Ik hoor een eerste hoofdvorm: *ik loop (we lopen)* en een tweede: *ik liep (we liepen)*. Ik merk dat *loop* op een verleden kan slaan, op een heden en op een toekomst. Ik hoor duidelijk: *gister loop ik op straat en daar zie ik ineens jullie Jan*. Ik hoor ook: *ik loop nu over de Breestraat*. Ik hoor ook: *volgend jaar loop ik beslist weer over de Breestraat*.'" Hij vond dan ook dat de spoorwegen hun taalgebruik aan de observatie van die taalkundige uit Mars moesten aanpassen. Het *zal* moest verdwijnen in de omgeroepen mededeling "De trein naar Leiden van 7.25 zal vandaag vertrekken van spoor 5".

Er vallen in die redenering een aantal zaken op. In de eerste plaats hoorde Paardekoopers marsman kennelijk op een niet nader toegelichte wijze dat "de trein vertrekt van spoor 5" wel goed is, en "de trein zal van spoor 5 vertrekken" niet. Hij beschikte dus

niet alleen over een goed oor, maar ook over een speciale antenne voor wat “goed Nederlands” was. Dat kenmerkte inderdaad precies de auteur van de brief, die ervan uitging dat hij precies kon bepalen wat er nu wel of niet “Algemeen Beschaafd Nederlands” was. Dat konden constructies zijn die anderen informeel vonden – zolang P.C. Paardekooper er zijn goedkeuring maar aan gaf.

Om deze houding beter te begrijpen, is het goed om iets in te zien van Paardekoopers intellectuele achtergrond. Meestal wordt hij (terecht) ingedeeld bij de zogeheten Europese structuralisten. Deze taalwetenschappelijke school is geïnspireerd door het werk van de Zwitser Ferdinand de Saussure (1857-1913). Een centrale gedachte is dat we onderscheid moeten maken tussen twee lagen van taal, in het Frans *langue* en *parole* geheten. Het eerste is het taalsysteem dat door een taalgemeenschap gedeeld wordt; de *parole* is de vaak onvolmaakte en altijd grillige manier waarop een lid van die gemeenschap gebruik maakt van dat systeem. De Nederlandse *langue* heeft bijvoorbeeld een klinker *oe*. Wanneer ik die nu in mijn *parole* uitspreek, maak ik iedere keer een net iets andere klank, afhankelijk van hoe moe ik ben, hoe verveeld of hoe geëmotioneerd. Bovendien maak ik hem net iets anders dan mijn buurman. De taalwetenschap moet zich natuurlijk richten op *langues*, die immers mooie, bijna wiskundige objecten zijn en niet op de totale chaos die er heerst in de wereld van de *parole*.

Hoe kun je nu als onderzoeker weten wat er tot de *langue* behoort? Daarover waren structuralisten niet erg duidelijk. Op de een of andere manier kon men door goed observeren en logisch nadenken onderscheiden wat de toevallige eigenaardigheden van een persoon waren, en wat echt tot de taal hoorde.

Het structuralisme was tot in de jaren vijftig de dominante stroming in de taalwetenschap, maar had zich niet heel intensief met de zinsbouw, de syntaxis, bezighouden, eerder met kleinere eenheden van de taal, zoals woorden en spraakklanken. In de jaren zestig kwam wereldwijd de zogeheten “generatieve” taalkunde van Noam Chomsky op, die juist de nadruk legde op het individu. Voor chomskyanen zijn begrippen als “Nederlands” of “Frans” niet interessant: hun vraag is hoe een individueel kind met zoveel gemak de taal van zijn omgeving kan leren, onverschillig of dit nu Chinees is, Latijn, ABN of Maldegems dialect.

DE TAALGEMEENSCHAP STAAT CENTRAAL

Hoewel Chomsky ervoor zorgde dat de syntaxis in de beleving van veel taalkundigen het centrale onderdeel van het vakgebied werd, zag P.C. Paardekooper niet veel in het chomskyaanse gedachtegoed. Voor hem bleef de taalgemeenschap altijd centraal staan in zijn taalbeschouwing, en dan in het bijzonder de taalgemeenschap waarvan hij zichzelf als deel zag: de Nederlandse, en dat in de geografisch breedst mogelijke zin, dus inclusief Vlaanderen, Frans-Vlaanderen en Zuid-Afrika. Over het Nederlands in de

voormalige Nederlandse koloniën, zoals Indonesië of Suriname, heeft hij zich anderzijds maar weinig uitgelaten. Ik kan niet goed verklaren waarom dat zo is. Zijn overtuiging was daarbij dat hij als taalgevoelige taalkundige duidelijk kon afbakenen wat er wel of niet tot die taal behoorde. Niemand was zo geschikt om te bepalen of de taalgemeenschap nu wel of niet over een toekomstige tijd beschikte als de geleerde. Zelfs als die gemeenschap kennelijk in haar *parole* anders handelde.

De taalgeleerde was dus iemand met een bijzonder inzicht in de taal, en zou in taalzaken een leidsman moeten zijn, iemand die de gemeenschap wees waar de taal heen moest. In plaats daarvan werd hij vaak als een “marsman” behandeld.

Die eigenzinnigheid gold lang niet alleen voor de werkwoordstijden. Tal van redacties van tijdschriften moesten bijvoorbeeld accepteren dat er in Paardekoopers kopij “groter als” werd geschreven in plaats van “groter dan”, omdat hij het afdoende bewezen meende dat de eerste vorm beter was. Interessant genoeg vormde een sleutelargument daarbij dat *groter als* in de hedendaagse Nederlandse dialecten dominant was. Dat liet zien dat *als* de natuurlijke ontwikkeling was en *dan* alleen maar het gevolg van conservatief vasthouden aan oude vormen in plaats van te luisteren naar de stem van de rede en de wetenschap. In zo’n geval konden de dialecten dus kennelijk richtinggevend zijn voor de standaardtaal.

Voor de spelling gold iets soortgelijks. Een pamflet uit 1967 over dit onderwerp droeg de titel *Wendier tegen wetenschap*. Hierin drukte Paardekooper, die in 1963, de “Vereniging voor Wetenschappelijke Spelling” had opgericht, de kern van zijn tamelijk radicale spellingsvoorstellen uit: bijvoorbeeld *ik vint* in plaats van *ik vind*, *giter* in plaats van *gieter*, *seventig* in plaats van *zeventig* en *goue stave* in plaats van *gouden staven*.

Het “wendier” in de titel was de gewone taalgebruiker die zich verzette tegen deze wijzigingen, maar dat alleen deed uit geestelijke luiheid en emotioneel conservatisme. In plaats van naar hen te luisteren, moest de spelling worden overgelaten aan deskundigen, meende Paardekooper in zijn pamflet: “Een (...) voorwaarde voor een vruchtbaar debat is deskundigheid van de sprekers. In ons geval betekent dat: alleen fonologen kunnen het woord voeren. Zoals een bakker niet verdraagt dat een fonoloog op

P.C. Paardekooper in 2011,
Foto Wikimedia Commons.

voet van gelijkheid met hem debatteert over de kwaliteit van z'n brood, zo moet ook omgekeerd de bakker niet over fonologie debatteren.”

In hetzelfde jaar schreef hij in het tijdschrift *Neerlandia* van het Algemeen Nederlands Verbond weinig vleidend over de tegenstanders van spellingwijziging: “Ze zijn een beetje verslaafd geraakt aan de onzindelijkheden van de tegenwoordige spelling en doen denken aan de bekende gevallen waarover onze krant af en toe bericht: ‘Bejaarde krotbewoner aangetroffen te midden van onbeschrijflijke vervuiling. Overbrenging naar ziekenhuis ontmoet groot verzet.’ Akkoord: deze vergelijking gaat behoorlijk mank, maar de boze briefschrijver én de krotbewoner hebben toch met elkaar gemeen dat ze weigeren om van iets ongezonds afstand te doen omdat ze eraan gehecht zijn.”

De taalkundige was iemand die door jarenlange studie een uniek inzicht gekregen heeft in hoe de taal precies functioneert en moest functioneren, en naar wie daarom door de gewone taalgebruiker aandachtig geluisterd moet worden. Interessant is overigens ook dat de grootste groep voorstanders in die tijd jonge linkse intellectuelen (“intellektuelen”) waren die meenden dat ze de arbeider tegemoet moesten komen door de spelling te vereenvoudigen. Hoewel ze dus iets soortgelijks voorstonden, kwam dat standpunt vanuit een bijna diametraal tegenovergestelde gedachtegang. Paardekooper nam afstand van hen door zijn standpunt juist elitair te maken – alleen fonologen mochten meepraten – en het bovendien in het als enigszins rechts bekend staande *Neerlandia* te publiceren. Zo wist hij in één keer beide partijen van zich te vervreemden en zijn positie als “marsman” te garanderen.

Bovendien sprak voor Paardekooper vanzelf dat de taalgemeenschap waar hij toe behoorde, behouden moest blijven en dat wat hij als de zwakkere onderdelen zag, moest worden beschermd. Dat was een reden waarom hij als een van de weinige Nederlandse intellectuelen een openlijk en zelfs vurig pleitbezorger werd van de Vlaamse Beweging in de jaren vijftig en zestig, van de Frans-Vlaamse gemeenschap in de jaren zestig en zeventig, en van het Afrikaans in de jaren tachtig en negentig. Dat bijvoorbeeld de gemeenschap in Frankrijk misschien beter af zou kunnen zijn met het Frans, kwam helemaal niet in zijn wereldbeschouwing voor.

NEDERLAND IS GROTER ALS U DACHT

Hij schroomde in die politieke stellingname ook nooit om controversiële standpunten in te nemen. In 1962 gaf hij een serie lezingen voor de Nederlandse katholieke omroep KRO onder de titel *Er zijn geen Belgen*, waarin hij niet alleen pleitte tegen discriminatie van het Nederlands in Brussel, maar ook vurig voor de eenheid van Nederland en Vlaanderen. Hij meende dat de scheiding van die gebieden kunstmatig was: “Nederland heeft dus geen 11 provincies zoals de schooljuffrouw u geleerd heeft, maar 16. Dat is heel prettig: Nederland is groter als u dacht. Stop: ik ben aan het annexeren. Dat

gaat zomaar niet. Luister: Nederland kan België niet meer annexeren, want België is Nederland.” De lezingen, die ook gebundeld werden in een gelijknamig boekje, brachten hem in tamelijk grote problemen. De Belgische minister van Justitie dreigde hem de toegang tot het land te ontzeggen wanneer hij zich weer op soortgelijke wijze uitliet.

Intellectueel voelde Paardekooper zich vermoedelijk inmiddels meer op zijn plaats in Vlaanderen dan in Nederland. De taalwetenschap raakte in zijn vaderland stevig in de greep van het chomskyaanse ideeëngoed en daarmee hing mogelijk samen dat taalkundigen eigenlijk geen enkele binding hadden met het idee van een “taalgemeenschap”. In Vlaanderen lag dat anders. Daar werd taal ook door wetenschappers veel vanzelfsprekender gezien als iets wat eigendom was van het volk, zo niet “gans het volk”.

Een andere, maar misschien verwante reden was nog dat, terwijl Nederland zich in de jaren zestig en zeventig gaandeweg steeds minder van de standaardtalige norm aantrok, de belangstelling daarvoor in diezelfde tijd in Vlaanderen ongehoord groot was. Terwijl Nederland zeker in taalzaken steeds meer antiautoritair werd, was het Vlaamse oor nog open voor Nederlandse hoogleraren die kwamen vertellen hoe het moest. Paardekoopers *ABN-uitspraakgids* is in Nederland nauwelijks verkocht, en een op Nederland gerichte editie was ook zo goed als ondenkbaar, terwijl die gids in Vlaanderen juist op grote belangstelling kon rekenen. Tegelijkertijd wist hij ook zijn nieuwe landgenoten af en toe enorm tegen de borst te stoten, bijvoorbeeld door hun taalgebruik en hun afwijzingen van het ABN ongemeen fel te bekritisieren.

Paardekooper ontwikkelde bij dat alles een oprechte liefde voor Vlaanderen en voor Frans-Vlaanderen. Hij werd daarmee een van de weinige Nederlandse deskundigen op het gebied van de in die streken gebruikte dialecten. “Ik kan er niets aan doen”, schreef hij in 1967 in *Ons Erfdeel*, “ik hou van het Westvlaams en daarom lees ik voor m’n plezier van tijd tot tijd ’s in Pée z’n atlas: de ene keer op zoek naar dingen waarin het Zuidvlaams z’n naam zou kunnen rechtvaardigen door iets af te wijken van het Belgische Westvlaams, de andere keer naar overblijfsels uit oudere taalperiodes die in de taalschatkamer rond Duinkerke zorgvuldig bewaard zijn, bijna onzichtbaar door een laag stof die je er zó af kunt blazen.” Hij was er dan ook een voorstander van om vanuit België én Nederland een actieve taalpolitiek te bedrijven om de trots op en het aanzien van het Nederlands in Frans-Vlaanderen te vergroten.

In 1958 had hij, ook al in *Ons Erfdeel*, geschreven “Elk Nederlands opschrift in koeien van letters binnen België aangebracht, is goud waard. Maar dat geldt vooral voor de grens met Frankrijk. Tienduizenden en honderdduizenden Fransen rijden hier jaarlijks West-Vlaanderen binnen. Wat maakt het niet enorm veel uit of ze in heel Vlaanderen Franse opschriften lezen, in het Frans de weg kunnen vragen en in die taal ook in elke winkel geholpen worden? Stel u voor dat alle opschriften in Vlaanderen

Nederlands waren, dat vrijwel geen enkele Vlaming Frans sprak of verstond: wat zou dat het aanzien van het Nederlands niet enorm vergroten in Frankrijk?”

Later, in de jaren negentig, zou Paardekooper zich al even strijdbaar uitspreken voor zorg om het Afrikaans in het Zuid-Afrika van na de apartheid. “Een deel van het ANC dat zo lang tegen rassendiscriminatie gevochten heeft, bedrijft nu zelf op grote schaal een scherpe ‘taaldiscriminatie’”, schreef hij, “in strijd met Mandela’s sympathieke verzoeningspolitiek.” Bovendien verzette hij zich tegen de gedachte dat het door de blanke sprekers gevormde “ABAfrikaans” (als pendant van het ABN) zou moeten worden aangepast omdat een meerderheid van de sprekers feitelijk “bruin” zijn: “Leerzaam is een vergelijking met het pleidooi voor opnemering van Amerikaanse negervarianten in het officiële Engels. Het zal Oxford nooit bereiken.” Dat het inmiddels in Amerika waarschijnlijk onmogelijk zou zijn geweest om een laatdunkende term als “negervarianten” te gebruiken, was hem waarschijnlijk ontgaan.

Omgekeerd vond Paardekooper dat de sprekers van het “Euro-Nederlands” best van die van “Afro-Nederlands” konden leren; bijvoorbeeld waar het ging om hun purisme. De Afrikaander gaat immers “in de *naweek* (weekend) na z’n inspannende werk als man van *openbare betrekkingen* (public relations), in *T-hemp* (T-shirt) en *kortbroek* (shorts) naar een voorstelling”.

Met dit soort politieke opinies vond Paardekooper uiteindelijk weinig aansluiting. In Zuid-Afrika zelf legt een groot deel van de taalgemeenschap inmiddels de nadruk op het feit dat het Afrikaans door een etnisch gemengde groep gesproken wordt. In Nederland en Vlaanderen is de belangstelling voor die taal in de loop van de afgelopen decennia ook niet erg toegenomen.

PLANEET PAARDEKOOPER

Het lijkt er dan ook niet op dat de taalpolitieke opvattingen van Paardekooper nog lang zullen blijven voortleven. Zijn wetenschappelijke werk, vooral op het gebied van de Nederlandse syntaxis, maakt daarop een grotere kans. Hoewel Paardekooper zelf weinig van Chomsky moest weten, hebben chomskyaanse én postchomskyaanse syntactici zijn *Beknopte ABN-syntaxis* inmiddels omarmd als een enorm gedetailleerde beschrijving van de taal van in ieder geval één spreker. Talloos zijn de syntactische verschijnselen die Paardekooper voor het eerst zijn opgevallen; eindeloos de lijst met kleine observatietjes en diepere inzichten in hoe onze taal in elkaar zit. Iedereen die zich met de Nederlandse zinsbouw bezighoudt, slaat er af en toe de *Beknopte* op na. “Volgens mij maken alle Nederlandse syntactici een beetje deel uit van zijn school”, schreef de Nederlandse syntacticus Hans Broekhuis, hoofdauteur van een meerdelige Engelstalige *Syntax of Dutch*, vorig jaar in een stuk over Paardekoopers overlijden.

Paardekooper manoeuvreerde zich tijdens zijn leven in een vreemde positie: die

van de marsman die de taalgemeenschap beter meende te kennen dan die taalgemeenschap zelf. Je komt daar niet ver mee als je politiek wilt bedrijven. In de wetenschap is het anders: daar kun je er juist alleen maar van profiteren wanneer je het vermogen hebt midden in de taal te staan en alles te horen wat er gezegd wordt, en tegelijkertijd de eigzinnigheid te hebben van een man van een andere planeet. Met dat talent heeft P.C. Paardekooper onze blik op het Nederlands voor altijd verrijkt.
